

МИСТЕЦТВО УКРАЇНСЬКИХ СТАРОДРУКІВ (Бібліографічний огляд літератури)

У 1974 р. минає чотири століття від того часу, як на Україні з'явилось друкарство. Ця важлива дата широко відзначатиметься всією громадськістю нашої країни. До ювілею будуть видані нові праці, присвячені дослідженню як початків українського друкарства, так і подальшого його поступу. Серед них будуть і такі, які стосуватимуться художнього оздоблення українських стародруків як видатних пам'яток книжкового мистецтва минулого. У зв'язку з цим доцільним буде зробити бодай короткий бібліографічний огляд того, що уже зроблено в цій галузі, і вияснити, які є ще прогалини. Як пам'ятка мистецтва книга XVI—XVIII ст. здавна притягала увагу дослідників. Уже перші вітчизняні бібліографи вважали за потрібне відзначати в своїх описах елементи художнього оздоблення стародруків¹. У першій половині XIX ст. з'являються перші публікації стародрукових шрифтів і прикрас², робляться перші спроби їх вивчення³.

Поглиблюється інтерес до книжкових прикрас щойно в другій половині XIX ст. У бібліографічних працях, що виходять у цей час, опис книжкових гравюр робиться старанніше і більш кваліфіковано⁴, з'являється низка спеціальних видань-альбомів знімків з прикрас та шрифтів стародруків⁵, публікуються архівні документи про книжкових майстрів, зокрема про художників та граверів⁶. Більша увага питанням книжкового оформлення приділяється в загальній книгознавчій літературі⁷.

У другій половині XIX ст. з'являються й перші ґрунтовні дослідження в галузі давньої гравюри, в тому числі й книжкової, які належать визначним російським дослідникам Д. О. Ровінському і В. В. Стасову.

У 1870 р. Д. Ровінський видав капітальну працю «Русские граверы и их произведения с 1564 года до основания Академии художеств», яка

¹ В. С. Сопиков. Опыт российской библиографии, ч. I. СПб, 1813; П. Строев. Обстоятельное описание старопечатных книг, хранящихся в библиотеке Ф. А. Толстова. М., 1829 та інші.

² П. Строев. Вказ. праця; И. П. Сахаров. Образцы славяно-русского книгопечатания с 1491 по 1710 год. Аркуші цієї праці-альбому були віддруковані у 1849 р., але зшиті і випущені в світ лише у 1891 р. (СПб).

³ И. П. Сахаров. Летопись русского гравирования. «Северная пчела», 1841.

⁴ И. П. Каратаев. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами, т. I. С 1491 по 1652 г. СПб, 1883.

⁵ В. Е. Румянцев. Сборник памятников, относящихся до книгопечатания в России. Вып. I. М., 1872; С. Л. Пташицкий и А. И. Соболевский. Сборник снимков с славяно-русских старопечатных изданий, ч. I—II. СПб, 1895.

⁶ Архив Юго-Западной России, т. XI—XII, К., 1904.

⁷ П. Пекарский. Наука и литература в России при Петре Великом, т. II. СПб, 1862. Тут є нариси про Києво-Печерську, Чернігівську та Львівську друкарні з додатком списку граверів, що працювали в цих друкарнях; М. А. Максимович. О начале книгопечатания в Киеве мнимом и действительном. «Епархиальные ведомости», 1782, № 10, стор. 216—224. Є згадка про деяких київських граверів, зокрема тих, які прикрашували книжки київського друкаря Соболя; И. Застирець. Евангелие Сльозки. «Діло», Львів, 1899, № 220. Подано опис гравюр цього друку.

була у 1895 р. перевидана (посмертно) з деякими доповненнями під назвою «Подробный словарь русских граверов XVI—XIX вв.»⁸. Словник до цього часу є найповнішим зібранням матеріалу з російської гравюри, естампної та книжкової. В ньому є також відомості про творчість багатьох українських граверів.

Ще до виходу в світ першого видання праці Д. Ровінського В. Стасов опублікував на неї дві розгорнуті рецензії⁹, які, за словами новітнього дослідника російської гравюри проф. О. О. Сидорова, є «блискучим прикладом вельми суворой і принциповой полеміки»¹⁰. Саме в цих рецензіях В. Стасов подав важливі узагальнення і висновки, яких не вистачало праці Д. Ровінського. Зокрема, В. Стасов спростував невірне твердження Д. Ровінського про те, що гравери киево-львівської школи майже повністю підкорилися західному впливу, що вони по-рабському копіювали іноземні зразки. На працю Д. Ровінського були рецензії й інших авторів, з яких варто відмітити рецензію-статтю в журналі «Киевская старина»¹¹. Автор цієї рецензії, що сховав своє прізвище під ініціалом Г., відзначив своєрідність українських стародрукових книжок — незвичайну насиченість їх сюжетними гравюрами — ілюстраціями.

Деякі матеріали про українських майстрів-граверів знаходимо в словниках польських дослідників Й. Колачківського¹² і Є. Раствавецького¹³, які також вийшли в другій половині XIX ст. В перші десятиліття XX ст. з'являються праці, переважно статті, в яких розглядаються більш детально окремі аспекти старої української гравюри, зокрема книжкової. Й. З-н і С. Яремич полемізують з приводу міри впливу венеціанських видань на київські друки¹⁴, з першими нотатками з історії гравюри на Україні виступає М. Макаренко¹⁵, М. Петров публікує цінне повідомлення про давні ксилографічні дошки, які збереглися від Києво-Печерської, Чернігівської та Почаївської друкарень¹⁶, С. Маслов подає відомості про найдавніші українські естампи — гравіровані аркуші Києво-Печерської друкарні¹⁷. В цей же час з'являються перші спроби вивчення творчості окремих майстрів старої української гравюри¹⁸.

⁸ Д. А. Ровинский. Подробный словарь русских граверов XVI—XIX вв., т. I, II. СПб, 1895.

⁹ В. В. Стасов. Разбор рукописного сочинения Д. А. Ровинского «Обозрение русского гравирования на металле и на дереве до 1725 года» (1858). Собр. соч., т. II. СПб, 1894; його ж. Разбор рукописного сочинения г. Ровинского «Русские граверы и их произведения с 1564 года до основания Академии художеств» (1864). Собр. соч., т. II. СПб, 1894.

¹⁰ А. А. Сидоров. Древнерусская книжная гравюра. М., Изд-во АН СССР, 1951, стор. 8.

¹¹ Г. Старинная южнорусская гравюра.— «Киевская старина», 1890, № 28, стор. 47—59.

¹² J. Kolaczowski. Słownik rytowników polskich tudzież obcych w Polsce zamieszkałych lub czasowo w niej przebywających, od najdawniejszych do najnowszych czasów, Lwów, 1874.

¹³ E. Rastawiecki. Słownik rytowników polskich, tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej pracujących. Poznań, 1886.

¹⁴ Й. З-н. Венеціанские издания церковно-славянской печати XVI века.— «Искусство и печатное дело», К., 1910, № 10; С. Яремич. Византийские сюжеты венецианских изданий.— «Искусство и печатное дело», К., 1910, № 11.

¹⁵ Н. Макаренко. Материалы по истории гравюры на Украине.— «Искусство в Южной России», 1917, № 5—6.

¹⁶ Н. И. Петров. Старинные южно-русские гравировальные доски типографии Киево-Печерской, Ильинской Черниговской и Почаевской.— «Искусство в Южной России», К., 1914, № 3—4.

¹⁷ С. Маслов. Гравированные листки Киево-Печерской типографии.— «Русский филологический вестник», Варшава, 1910, стор. 353—366.

¹⁸ К. Ладыженко. Жизнь и деятельность Григория Кирилловича Левицкого.— «Искусство в Южной России», К., 1914, № 5—6, стор. 175—189.

З загальної книгознавчої літератури, в якій книжковим прикрасам приділено певну увагу, слід відзначити дослідження П. Гільдебрандта¹⁹ і Ф. І. Титова. Грунтовне монографічне дослідження Ф. І. Титова «Типографія Києво-Печерської лаври» містить велику кількість бездоганно віддрукованих репродукцій майже з усіх лаврських видань XVII—початку XVIII ст.²⁰ У 1924 р., уже в радянський час, було видано другу частину цієї праці, в якій подано детальний опис графічного оздоблення лаврських друків²¹. Видання також багато ілюстроване репродукціями з київських друків.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції були створені сприятливі умови для більш глибокого наукового вивчення історії українського друкарства і книжкової графіки з позицій марксистсько-ленінської методології. У 1922 р. в Києві на базі Головної книжкової палати УРСР було створено спеціальний науково-дослідний заклад — Український науковий інститут книгознавства (УНІК), який об'єднав науковців, що працювали в різних галузях книговидавничої справи — історії, мистецтва й техніки книги, соціології та економіки книги, бібліографії.

Інститут видавав періодичний журнал «Бібліологічні вісті» (1923—1930 рр.) і «Наукові записки» (1933—1935), було видано також низку монографічних досліджень²². Найважливішою працею інституту, що стосується нашої теми, є видання двох випусків «Матеріалів до словника українських граверів», підготовлених П. М. Поповим, згодом членом-кореспондентом Академії наук УРСР, визначним українським літературознавцем, фольклористом та мистецтвознавцем. «Матеріали» були задумані як доповнення до уже згаданого «Подробного словаря русских граверов XVI—XIX вв.» Д. Ровінського стосовно до українського матеріалу. Ці доповнення перетворились в окрему велику працю з історії української гравюри, бо до 1422 українських гравюр приблизно ста українських майстрів, зафіксованих Д. Ровінським, було додано ще 1615 нових творів 104 нових імен українських граверів²³. Праця П. М. Попова досі залишається взірцевою щодо повноти охоплення граверської творчості українських майстрів і наукової точності фіксації матеріалу.

Дослідженню окремих питань з історії української давньої гравюри було присвячено кілька статей, опублікованих у журналі «Бібліологічні вісті»²⁴. У 1926 р. вийшла з друку розгорнута стаття М. О. Макаренка «Орнаментация української книжки XVI—XVII ст.»²⁵, яка була першою працею в українській мистецтвознавчій літературі, присвяченою розгляду в комплексі таких елементів художнього оформлення стародрукованих книжок (переважно XVII ст.), як титульні прикраси, декоративні оздоби, заставки, кінцівки, ініціальні взористі літери, композиція сторінки та ін., власне тих елементів, які роблять книгу твором мистецтва. Сам автор розглядав статтю як вступ до майбутнього ґрунтов-

¹⁹ П. Гильдебрандт. Балабан Гедеон и его три книги. «Русская историческая библиотека», т. XIX. СПб., 1903. Подано детальний опис шрифту і оздоблення видань стрятинської і крилоської друкарень.

²⁰ Ф. И. Титов. Типография Киево-Печерской лавры, т. I (1606—1616—1721 гг.). К., 1916.

²¹ Хв. Титов. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI—XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. К., 1924.

²² У 1936 р. інститут реорганізовано в науково-методичний кабінет бібліотекознавства і масової бібліографії при бібліотечному управлінні Наркомосвіти УРСР.

²³ П. М. Попов. Матеріали до словника українських граверів. К., 1926; його ж. Матеріали до словника українських граверів. Додаток I. К., 1927.

²⁴ І. П. Крип'якевич. Причинки до словника українських граверів.— «Бібліологічні вісті». К., 1926, № 4; його ж. До історії львівської гравюри в XVII в.— «Бібліологічні вісті», 1927, № 1, стор. 80—83; В. Січинський. До питання про автора гравюр українського перводруку.— «Бібліологічні вісті», 1926, № 2, стор. 58—61.

²⁵ М. О. Макаренко. Орнаментация української книжки XVI—XVII ст.— «Українська книга XVI—XVII—XVIII ст.». К., 1926, стор. 1—70.

ного нарису, який, однак, йому не вдалося написати. Стаття містить значний фактичний матеріал, є в ній цікаві спостереження, яскраві мистецькі характеристики, водночас вона не позбавлена методологічних і фактичних помилок. Автор не має рації, коли говорить, що друкована книжка нічого не взяла від рукописної, як і рукописна від друкованої. Кидається у вічі також намагання автора розглядати оздоблення української книги відрубно від спорідненої з нею книги російської.

У тому ж збірнику була вміщена стаття П. Клименка «Графіка шрифту Острозької біблії». Стаття є поки що єдиною на Україні спеціальною працею, присвяченою вивченню стародрукових шрифтів.

Не можна не відзначити й праць з історії слов'янського й українського друкарства, автори яких певну увагу приділяють питанням книжкового оформлення. Маємо на увазі передусім ґрунтовні дослідження в цій галузі П. М. Попова «Початки друкарства у слов'ян» та С. І. Маслова «Друкарство на Україні в XVI—XVIII ст.», опубліковані в ювілейному номері журналу «Бібліологічні вісті» (1924, № 1—3), присвяченому 350-літтю з дня виходу найдавнішої української друкованої книжки — Львівського «Апостола» 1574 р. У цьому ж номері журналу, який ілюстрований багатьма орнаментальними прикрасами з українських видань, зокрема з друків Івана Федорова, була вміщена стаття Д. Щербаківського, присвячена вивченню мистецького оздоблення оправи стародрукових книжок²⁶.

350-річний ювілей українського друкарства, незважаючи на несприятливі обставини, відзначався і на західноукраїнських землях, що перебували під гнітом панської Польщі. Крім ювілейного номера журналу «Стара Україна» (1924, № 2—5), до цієї дати Національний музей у Львові видав велику працю І. С. Свенціцького «Початки книгопечатання на землях України» (Жовква, 1924), яка містить значний матеріал, що стосується нашої теми. Особливо важливе значення для вивчення художнього оздоблення українських стародруків мають вміщені в книзі «речеві прилоги» — 560 зразків друку і прикрас з усіх друкарських осередків України. Щоправда, розподіл цих прикрас між окремими осередками дуже нерівномірний. Приміром, найбільш потужна на Україні друкарня Києво-Печерської лаври подана прикрасами кількох видань і то переважно першої половини XVII ст. В книзі мало вміщено репродукцій з книг XVIII ст. І все-таки праця І. С. Свенціцького поки що єдина публікація, яка дає більш-менш цільне уявлення про мистецький доробок української стародрукової книжки, принаймні для XVI і XVII століть.

У 1937 р. у Львові було видано також невелику монографічну працю В. Січинського «Історія українського граверства», в якій автор уперше зробив спробу подати загальний історико-мистецький огляд розвитку української книжкової та естампної гравюри. Книга однак не позбавлена низки хибних тверджень. Цьому ж автору належить ряд статей про творчість українських граверів, зокрема про Леонтія Тарасевича та Григорія Левицького²⁷.

На завершення огляду літератури, що вийшла в 20—30-х роках, варто згадати ювілейний збірник, присвячений 350-річчю з дня смерті Федорова, — «Іван Федоров первопечатник», який видала Академія наук СРСР у 1935 р. У статтях, вміщених у цьому збірнику, основна увага була приділена з'ясуванню соціально-економічних обставин вве-

²⁶ Д. Щербаківський. Золотарська оправа книжки в XVI—XIX ст. на Україні. — «Бібліологічні вісті», 1924, № 1—3, стор. 101—113.

²⁷ В. Січинський. Лео Тарасевич. «Мистецтво», ч. I, Львів, 1932, стор. 11—14; його ж. Григорій Левицький — український гравер середини XVIII ст. — «Наша культура», Варшава, 1936, № 8—9.

дення в Росії книгодрукування, які не були висвітлені дорадянськими істориками. Питання художнього оздоблення друків Федорова у збірнику розглядались побіжно²⁸.

У післявоєнний період першими звернулися до вивчення вітчизняного друкарства і мистецтва книги російські дослідники. У 1946 р. вийшли дві ґрунтовні праці — «История оформления русской книги» О. О. Сидорова²⁹ і «Начало книгопечатания в Москве и на Украине» А. С. Зьорнової³⁰. В обох працях по-новому, з позицій марксистсько-ленінської методології, висвітлено початковий період російського та українського друкарства, зокрема друкарську та мистецьку діяльність Федорова. У праці О. О. Сидорова висвітлено також деякі питання оздоблення українських стародруків.

У 1951 р. вийшла капітальна праця О. О. Сидорова «Древнерусская книжная гравюра»³¹ — перший том тритомної «Истории русского рисунка». В книзі є низка важливих спостережень, які стосуються й української гравюри XVI—XVII ст. Через рік Державна бібліотека СРСР ім. Леніна видала альбом А. С. Зьорнової — надзвичайно цінне довідкове видання, зокрема для порівняльного аналізу при вивченні орнаментального оздоблення українських стародруків. У вступній частині альбому А. С. Зьорнова вперше в мистецтвознавчій науці піддала критиці науково не обґрунтовані визначення основних видів древньоруського книжкового орнаменту, які були зроблені ще в минулому столітті Ф. І. Буслаєвим³².

У 1949 р. на відзначення 375-річчя української друкованої книги Український поліграфічний інститут ім. Івана Федорова видав брошуру О. О. Сидорова «Іван Федоров в світлі нових досліджень»³³, що має значну наукову цінність, та альбом літографій львівських художників, присвячених життю та діяльності російського та українського першодрукаря³⁴. У вступній частині до альбому С. В. Воеца подав короткий нарис творчої діяльності Івана Федорова, звернувши увагу на самотні коріння його мистецтва. Цінну статтю про роль Івана Федорова в розвитку книжкової графіки на Україні публікує в збірнику Інституту суспільних наук АН УРСР М. Т. Гембарович³⁵.

У середині 50-х років з'являється низка публікацій, присвячених вивченню новознайденого видання Івана Федорова — львівського «Букваря» 1574 р. Перші нотатки про художнє оздоблення знахідки належать О. О. Сидорову³⁶. 1959 р. з нагоди 375-річчя з дня смерті Івана Федорова (1583—1958) вийшов збірник «У истоков русского книгопечатания», де було вміщено важливі для нашої теми статті О. О. Сидо-

²⁸ П. Н. Берков. Несколько замечаний о деятельности Ивана Федорова и его предшественников.—У зб.: Иван Федоров первопечатник. М.—Л., 1935, стор. 95—117; А. И. Некрасов. Первопечатная русская гравюра.—Там же, стор. 73—93.

²⁹ А. А. Сидоров. История оформления русской книги М., Гизлегпром, 1946. У 1964 р. вийшло друге, доповнене і виправлене видання цієї книги.

³⁰ А. С. Зьорнова. Начало книгопечатания в Москве и на Украине. М., 1946.

³¹ А. А. Сидоров. Древнерусская книжная гравюра, М., Изд-во АН СССР, 1951.

³² А. С. Зьорнова. Орнаментика книг московской печати XVI—XVII веков. М., 1952, стор. 10—11.

³³ О. О. Сидоров. Иван Федоров в світлі нових досліджень. (Український поліграфічний інститут ім. Івана Федорова). Львів, 1949.

³⁴ Іван Федоров. Альбом малюнків, присвячених 375-річчю з дня виходу першої друкованої книжки на Україні в м. Львові. (Український поліграфічний інститут ім. Івана Федорова). Львів, 1949.

³⁵ М. Т. Гембарович. Роль Івана Федорова і його художньої спадщини в розвитку графіки на Україні в XVI—XVII ст.—У зб.: Віковічна дружба народів-братів, К., 1954, стор. 79—106.

³⁶ А. А. Сидоров. Новоткрытое издание Ивана Федорова.—«Полиграфическое производство», 1955, № 1, стор. 30—31.

рова³⁷, Є. В. Зацепіної³⁸ і Г. І. Коляди³⁹. Того ж року в «Трудах Державної бібліотеки СРСР ім. Леніна» було опубліковано монографічне дослідження Т. Н. Каменевої про один з важливих книгодрукарських осередків України кінця XVII—XVIII ст.—Чернігівську друкарню⁴⁰. Т. Каменева докладно вивчила мистецьке оздоблення чернігівських друків, ввела в науковий обіг нові імена українських граверів.

Ще одним важливим виданням збагатилась книгознавча література у 1959 році. Це невеличкий, але цінний нарис І. Я. Каганова про книжкову культуру на Україні в кінці XVI—XVII століттях, один розділ якого присвячено художньому та технічному оформленню тогочасних друків⁴¹.

60-ті роки знаменують собою значне поживлення в галузі вивчення старого українського друкарства і мистецтва стародруків. З кінця 1959 р. почав виходити неперіодичний збірник «Книга. Материали и исследования» — орган Всесоюзної книжкової палати, значне місце в якому відведено публікації матеріалів з історії книгодрукування і оформлення книги. В 24 випусках збірника, які вийшли за час його існування, вміщено низку статей російських та українських авторів, присвячених українській стародруковій книжці і частково її оформленню⁴².

У 1961 р. вийшло цінне дослідження В. Касіяна і Ю. Турченка, в якому автори приділяють певну увагу старій українській гравюрі, відзначаючи непоодинокі приклади її зв'язку з тогочасним життям⁴³. До 400-річного ювілею російського книгодрукування було приурочено ряд наукових та науково-популярних видань. Насамперед слід відмітити капітальне двотомне видання Академії наук СРСР, в якому вміщено ґрунтовні розвідки про книговидавничу справу в усіх радянських республіках⁴⁴.

На Україні з нагоди цієї дати вийшла колективна праця «Книга і друкарство на Україні» під редакцією члена-кореспондента АН УРСР професора П. М. Попова⁴⁵. Другий, третій і четвертий розділи видання присвячені дослідженню давнього українського друкарства (XVI—XVIII ст.) і стародрукової книги. Автори цих розділів О. О. Сидоров, П. М. Попов, Г. І. Коляда та Я. Д. Ісаєвич на підставі найновіших даних докладно змалювали життя і творчість на Україні Івана Федорова, друкарську справу на західноукраїнських землях та Східній Україні. У цих розділах в певній мірі висвітлено питання художнього оздоблення стародруків. Деякі питання мистецтва стародруків

³⁷ А. А. Сидоров. Художественно-технические особенности славянского первопечатания.— У зб.: У истоков русского книгопечатания. М., Изд-во АН СССР, 1959, стор. 41—80.

³⁸ Е. В. Зацепина. К вопросу о происхождении старопечатного орнамента.— Там же, стор. 101—154.

³⁹ Г. И. Коляда. Из истории книгопечатных связей России, Украины и Румынии в XVI—XVII вв.— Там же, стор. 81—100.

⁴⁰ Т. Н. Каменева. Черниговская типография, ее деятельность и издания.— «Труды Гос. библиотеки СССР им. Ленина», т. III, М., 1959.

⁴¹ І. Я. Каганов. Українська книга кінця XVI—XVII століть. Харків, Вид-во книжкової палати УРСР, 1959.

⁴² Я. Д. Ісаєвич. Издательская деятельность Львовского братства в XVI—XVIII веках.— «Книга. Исследования и материалы», зб. 7, 1962, стор. 199—237; Н. П. Киселев. Наборные украшения в изданиях Ивана Федорова.— «Книга...», зб. 9, 1964, стор. 69—76. (Мова йде про острозькі видання Федорова.) Г. І. Коляда. Пам'ю Беринда — архитипограф.— «Книга...», зб. 9, 1964, стор. 125—140 та інші.

⁴³ В. Касіян, Ю. Турченко. Українська доживтнева реалістична графіка. К., «Наукова думка», 1961.

⁴⁴ 400 лет русского книгопечатания. 1564—1964. М., «Наука», 1964. Матеріали про книгодрукування на Україні в XVI—XVIII ст. з побіжною характеристикою оздоблення стародруків вміщені в першому томі (статті Г. Коляди, Я. Ісаєвича, І. Каганова, П. Попова, Т. Каменевої).

⁴⁵ Книга і друкарство на Україні. К., «Наукова думка», 1965.

порушено і в ювілейному збірнику «Українська книга»⁴⁶, а також у наукових нарисах Я. Д. Ісаєвича⁴⁷, М. Г. Резніка⁴⁸ та автора цих рядків⁴⁹. З літератури, яка не пов'язана безпосередньо з ювілеєм, варто відмітити видане у 1964 р. велике монографічне дослідження Ю. Я. Турченка про історію розвитку українського естампа⁵⁰. У першому розділі книжки, присвяченому вивченню естампа на Україні в XVII—XVIII ст., автор висвітлює ряд питань щодо книжкової ілюстрації та оформлення.

З праць, виданих останнім часом з нашої теми, слід назвати науково цінні статті П. М. Жолтовського про розвиток української ілюстративної гравюри у XVII ст.⁵¹, Д. В. Степовика про творчість Олександра Тарасевича — одного з найвидатніших українських граверів кінця XVII—початку XVIII ст.⁵², а також розділи про розвиток гравюри XVI—XVIII ст. в другому і третьому томах шеститомної історії українського мистецтва, що вийшла в останні роки⁵³.

Слід згадати літературу, що з'явилася останнім часом у зв'язку з відкриттям ще двох острозьких видань Івана Федорова — невідомої доти «Читанки» 1578 р. й другого примірника передруку 1578—1580 рр. львівського «Букваря». Автори публікацій про ці друки подають короткі відомості і про їх оздоблення⁵⁴.

З наближенням чотирьохсотлітнього ювілею українського книгодрукування інтерес до мистецтва стародруків значно зріс. З'являються публікації, присвячені не тільки вивченню давньої гравюри⁵⁵, зокрема книжкової ілюстрації⁵⁶, а й інших елементів художнього оформлення українських стародруків⁵⁷.

Як бачимо, історіографічна спадщина з нашої теми немала. Безумовно, низка питань, зв'язаних з розвитком мистецтва книги на Україні, знайшла певне висвітлення в існуючій літературі, особливо в тій, що з'явилася в останній час. Найбільшу увагу дослідників привертав початковий період українського друкарства, зокрема подвижницька

⁴⁶ Українська книга. Київ—Харків, Вид-во книжкової палати УРСР.

⁴⁷ Я. Д. Ісаєвич. Першодрукар Іван Федоров на Україні. К., «Знання», 1964.

⁴⁸ М. Г. Резнік. Розповідь про книжку. К., «Радянська школа», 1964.

⁴⁹ Яким Запаско. Першодрукар Іван Федоров. Львів, «Каменяр», 1964.

⁵⁰ Ю. Я. Турченко. Український естамп. К., «Наукова думка», 1964.

⁵¹ П. М. Жолтовський. Українська ілюстративна гравюра XVII ст.—«Бібліотекознавство та бібліографія», Харків, 1967, № 4, стор. 79—100.

⁵² Дмитро Степовик. Безсмертя різця.—«Жовтень», 1963, № 6, стор. 95—100; його ж. Мистецькі взаємини з іншими народами у XVII ст. (Діяльність Олександра Тарасевича).—У зб.: Українське мистецтвознавство, вип. 3, К., 1969, стор. 92—99; його ж. Олександр Тарасевич і його школа.—«Народна творчість та етнографія», 1970, № 1, стор. 25—29.

⁵³ Історія українського мистецтва, т. 2, К., 1967, стор. 337—374; т. 3, К., 1968, стор. 284—309.

⁵⁴ H. Claus. Slavica-Katalog der Landesbibliothek Gotha. Berlin, 1961, S. 33, N. 190; Я. Д. Ісаєвич. Острозький буквар Івана Федорова.—«Україна», 1968, № 9; H. Grasshoff, J. S. G. Simmons. Ivan Fedorovs griechisch-russisch-kirchenslawisches Lesebuch von 1578 und der Gothaer Bukvar von 1578—1580. Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst. Jahrgang, 1969, N 2, S. 5—29. До цієї публікації додано репродукції з усіх сторінок «Читанки» і «Букваря».

⁵⁵ І. П. Крип'якевич, Р. Я. Луцик, Ф. П. Максименко. Народні гравюри XVII ст.—У зб.: Українське мистецтвознавство, вип. 5, К., 1971, стор. 150—162.

⁵⁶ В. М. Фоменко. Каталог ілюстрацій Г. К. Левицького (близько 1697—1769) до українських видань.—У зб.: Українське мистецтвознавство, вип. 3, К., 1969, стор. 172—192; його ж. Побутові мотиви в гравюрах Григорія Левицького.—«Народна творчість та етнографія», 1970, № 5, стор. 43—46.

⁵⁷ Я. П. Запаско. Оформлення книг острозької друкарні в післяфедорівський період.—«Поліграфія та видавнича справа», вип. 2, Львів, 1966, стор. 179—187; його ж. Використання художньої спадщини Івана Федорова в оформленні українських книг кінця XVI—початку XIX ст.—Там же, вип. 5, 1970, стор. 163—169; його ж. Мистецтво книги на Україні в XVI—XVIII ст., Львів. Вид-во Львівського ун-ту, 1971.

діяльність російського та українського першодрукаря Івана Федорова. Можна впевнено сказати, що друкарська та мистецька творчість Федорова і в Москві, і на Україні — найбільш досліджена ділянка давнього вітчизняного друкарства. Сказане, однак, не значить, що дальше вивчення багатогранної діяльності Федорова на культурно-освітній, друкарській та мистецькій ниві позбавлене перспектив. Навпаки, саме поглиблений інтерес до творчості першодрукаря привів до відкриття в останні роки невідомих раніше науці його видань — виняткової вартості львівського «Букваря» та острозької «Читанки». Більш чітко ви-малюється коло мистецьких зв'язків Федорова, з'ясовуються дже-рела його графіки, виразнішою постає роль мистецької спадщини Федорова в дальшому розвитку вітчизняного книжкового мистецтва тощо.

Щодо дальших періодів в розвитку мистецтва книги на Україні (мистецтва стародруків), то тут треба буде зробити ще дуже багато. До цього часу ще не вивчені українські стародрукові шрифти, зокрема, не з'ясована графічна особливість їх стосовно окремих, досить численних у XVI—XVIII ст., українських друкарень. Така праця заповнила б існуючу прогалину в дослідженні мистецького доробку стародрукової книги і допомогла б визначити походження багатьох видань і їх фрагментів, які позбавлені вихідних літописів. Не вивчена оправа стародрукової книжки — чудовий витвір майстрів різних жанрів ужитково-декоративного мистецтва. Заслуговує на монографічне дослідження творчість не тільки славетних українських граверів Григорія Левицького і Олександра Тарасевича, а й таких талановитих митців стародрукової книги, як славнозвісний Ілля, вчений, друкар і гравер Памво Беринда, Леонтій Тарасевич, Никодим Зубрицький, Інокентій Щирський, Аверкій Козачківський, Іван Филипович, Євстахій Завадовський, Йосиф Гочемський, Дионісій Сінкевич і багато інших митців, які внесли великий вклад не тільки в скарбницю української, а й світової культури. Заслужують більшої уваги й такі питання, пов'язані з вивченням мистецтва стародрукової книги, як простеження творчих контактів і мистецьких взаємин українських майстрів книги з майстрами книжкового мистецтва братніх російського, білоруського та інших слов'янських народів, як використання мистецької спадщини стародруків в художньому оздобленні сучасних книг та ін. Власне українська стародрукова книжка як визначна мистецька пам'ятка ще чекає на своє уважне і всебічне вивчення. Можна сподіватися, що у зв'язку з наближенням 400-річного ювілею українського книгодрукування з'являться нові праці, в яких належна увага буде приділена і мистецтву стародруків.

Ja. P. ZAPASKO

**THE ART OF THE OLD UCRAINIAN BOOK (BEFORE THE 18 cent.)
(A BIBLIOGRAPHICAL REVIEW)**

S u m m a r y

Ukrainian, russian, polish literature dealing with old ukrainian bookart, espessially with the engravers and engravings is analised.
